



О.С. Захарова,  
доцент, кандидат юридичних наук  
(Академія адвокатури України)

## До питання про цивільну процесуальну форму

**Ключові слова:** *цивільний процес, цивільна процесуальна форма, провадження, стадія.*

Категорія “цивільна процесуальна форма” є найбільш сталою за своїм змістом в теорії процесуального права. Разом з тим реформування судово-правової системи безумовно впливає на реформування процесуального законодавства. Тому метою цієї статті є необхідність прослідкувати, як і в який спосіб відбувається вплив реформування на цивільну процесуальну форму і визначити подальші шляхи її удосконалення. Це питання стає ще більш актуальним з огляду на те, що останнім часом з’являються пропозиції підсилити відповідальність суддів за недотримання процесуального законодавства.

У філософії термін “форма” (лат. forma) означає, перш за все, зовнішнє вираження будь-якого змісту, а також внутрішню структуру, визначений порядок предмета або порядок протікання процесу [5, 489].

У теорії права термін “форма” означає устрій, вид, тип, структуру відповідних суспільних утворень або процесів, наприклад, “форма держави”, “форма права”, “форма територіального устрою”, “форма процесуальна” [10, 294].

У теорії цивільного процесуального права існують різні підходи до визначення і змісту цивільної процесуальної форми. Одні дослідники ототожнювали її виключно з основними формами цивільного процесуального права [3, 28; 1, 24], інші вважають, що процесуальна форма є цивільним

процесом і її зміст розкривається через процесуальну діяльність суду і учасників процесу, а також через форму процесуальних документів [8, 17; 6, 59; 9, 13]. На нашу думку, друга позиція є більш прийнятною. Разом з тим ми вважаємо, що при розкритті сутності цивільної процесуальної форми не слід забувати про встановлені законом гарантії її дотримання.

Процесуальна діяльність суду і учасників процесу здійснюється у чітко визначеному порядку, передбаченому законом. В.І. Тертишніков вважає, що у механізмі регулювання цивільного процесуального права процесуальна форма займає проміжне положення між нормами права й процесуальною діяльністю [4, 9]. Він зазначає, що цивільна процесуальна форма надає правовий зміст, правове значення поведінці учасників процесу. Ототожнюючи цивільну процесуальну форму з моделлю будь-якої цивільної справи, він зазначав, що її дотримання є важливим як у відновленні порушених суб’єктивних прав, так і для дотримання й зміцнення законності. Характеризуючи ознаки процесуальної форми, він зазначає, що таких ознак є три: 1) провадження – система цивільних процесуальних дій, об’єднаних кінцевою процесуальною метою (розгляд і вирішення цивільної справи); 2) стадія – це система цивільних процесуальних дій, об’єднаних найближчою процесуальною метою; 3) процесуальний

режим – ступінь урегульованості, ступінь напруженості процедури. Якщо перші дві ознаки не викликають сумніву, то стосовно третьої є запитання, що означає “ступінь напруженості процедури”?

Доволі цікавий підхід у характеристиці цивільної процесуальної форми розкривається С.В. Васильєвим. Він зазначає, що цивільна процесуальна форма має два різновиди: 1) усний, оскільки всі процесуальні дії здійснюються в усній формі, а потім протоколюються; 2) письмовий, який визначає форму і зміст процесуальних документів, зазначає реквізити, визначає послідовність у викладенні змісту, а також умови, за яких процесуальні документи залишаються без руху або змінюються іншою судовою інстанцією [1, 25].

Отже, цивільна процесуальна форма – це встановлений нормами цивільного процесуального права порядок розгляду і вирішення цивільної справи, за недотримання якого наступає встановлена законом відповідальність. Цивільна процесуальна форма характеризується тим, що має чітко визначену процесуальним законом регламентацію, гарантується конституційними засадами здійснення правосуддя, фіксується у певному процесуальному документі (рішенні або ухвалі) та забезпечується за її недотримання певними санкціями.

Для того, щоб виникли цивільні процесуальні відносини, передбачена суворо визначена процесуальна форма – заява або позовна заява від особи, яка вважає, що її суб'єктивні права порушені. Така перша процесуальна дія породжує цілу низку наступних процесуальних дій, пов'язаних із реєстрацією заяв, розподілом їх між суддями і врешті-решт вирішення суддею питання про відкриття або не відкриття провадження у справі.

Слід зазначити, що зміст процесуальних дій, можливість їх здійснення або відмова у їх здійсненні чітко визначена процесуальним законом. Наприклад, свідкам, які не досягли шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність дати правдиві показання, не попереджаючи про кримінальну відповідальність за від-

мову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить їх до присяги. В той же час, якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий зобов'язаний під розписку попередити свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання і відмову від давання показань та привести його до присяги.

Цивільна процесуальна форма передбачає можливість здійснення процесуальних дій у чітко визначеній послідовності, яка або передбачена законом, або витікає із логіки розвитку процесу. Наприклад, перш ніж справу розглянути у судовому засіданні, суд зобов'язаний провести попереднє судове засідання. Разом з тим, така процесуальна дія не охоплює собою всього комплексу процесуальних дій, які слід провести до судового розгляду. В теорії цивільного процесуального права весь комплекс дій, які здійснюються до судового розгляду, об'єднується у стадію, яка називається “підготовка справи до судового розгляду”. Якщо уважно проаналізувати цивільний процесуальний кодекс, то можна помітити, що кожна цивільна справа в своєму розвитку буде проходити певні етапи, які наповнюються певною процесуальною діяльністю, тобто якщо систематизувати цю діяльність і в основу її покласти певну мету, то легко визначається структура цивільного процесу, яка складається із проваджень, а провадження в свою чергу складаються із стадій. Тобто ті підходи щодо структури цивільного процесу, які існували до прийняття нового цивільного процесуального кодексу 18 березня 2004 р., необхідно переглядати, уточнювати, змінювати. Поставимо собі запитання, яке практичне значення це має? Звернімося до ст. 308 та 337 ЦПК України, якими регулюється питання про відхилення апеляційної чи касаційної скарги і залишення рішення без змін. Кожна з цих статей містить правило, згідно з яким не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення з одних лише формальних міркувань. Тоді виникає наступне запитання, що ж слід розуміти під формальними міркуваннями і чи існує взаємозв'язок із цивільною

процесуальною формою. Повернемося до прикладу із допитом свідка. Суддя малолітнього свідка попередив про кримінальну відповідальність – це формальне порушення процесуальної форми? Чи, навпаки, повнолітнього свідка не попередив про кримінальну відповідальність?

Формалізм (франц. formalisme від лат. formalis – складений за формою) в теорії права розуміється як беззастережне дотримання правил, букви закону, надання переваги їхній зовнішній формі, нерідко за рахунок внутрішнього змісту, творчого розуміння і застосування. Формалізм, зазвичай, зумовлює фактичний відрив законодавців, творців правової теорії, суб'єктів права від дійсності, суспільного життя, ідеалів народу. У сфері соціального управління формалізм найчастіше виявляється у такому негативному суспільному явищі, як бюрократизм [10, 298].

Автори науково-практичного коментарю до цивільного процесуального кодексу В.М. Кравчук та О.І. Угриновська під формальними міркуваннями розуміють порушення, які стосуються форми, тобто процедури (процесу) розгляду справи. Вони зазначають, що формальними міркуваннями можуть бути посилення скажника на порушення судом порядку ведення процесу, неетичність судді, неврахування думки осіб, які беруть участь у справі, відхилення клопотань, порушення строків розгляду справи, інших процесуальних строків тощо [2, 768].

### Список літератури:

1. *Васильєв С.В.* Гражданский процесс: Учебное пособие / С.В. Васильев. – Харьков: Одиссей, 2006. – 512 с.
2. *Кравчук В.М.* Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. – К.: Істина, 2006. – 944 с.
3. *Мельников А.А.* Правовое положение личности в советском гражданском процессе / А.А. Мельников. – М., 1969.
4. *Тертишніков В.І.* Цивільний процес України (лекції): навч. посіб. / В.І. Тертишніков. – Харків: Видавець Вапнярчук Н.М., 2006. – 256 с.
5. *Философский энциклопедический словарь.* – М.: ИНФРА, 2006. – 576 с.
6. *Цивільний процес України: академічний курс* : [за ред. С.Я. Фурси]. – К.: Видавець Фурса С.Я., 2009. – 848 с.
7. *Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар* / С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков [та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атіка, 2008. – 840 с.

8. *Штефан М.Й.* Цивільне процесуальне право України : Академічний курс / М.Й. Штефан. – К.: Ін Юре, 2005. – 624 с.
9. *Штефан О.О.* Цивільне процесуальне право України: навч. посіб. / О.О. Штефан. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 360 с.
10. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К.: Т. 6: Т–Я. – 2004. – 768 с.

*РЕЗЮМЕ*

В статье рассматриваются вопросы гражданской процессуальной формы, раскрывает ее суть, значение и характерные особенности. Также раскрываются вопросы гарантий соблюдения гражданской процессуальной формы.

*SUMMARY*

The article deals with the questions of civil procedural form, develops its core, meaning and characteristic peculiarities. The author also dwells upon the questions of the guarantees of following the civil procedural form.

*Рекомендовано кафедрою  
цивільного, господарського права та процесу*

*Подано 10.09.09*